

Л. А. Савенок

ОНТОЛОГІЧНІ ПІДВАЛИНИ ВИВЧЕННЯ КАТЕГОРІЇ «ЕТНІЧНА ІДЕНТИЧНІСТЬ» В ІНТЕГРОВАНОМУ КУРСІ «ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА»

Анотація. Стаття має на меті аналіз онтологічного інструментарію розуміння учнями дефініції «етнічна ідентичність». Відповідно, цілями дослідження є вивчення теоретико-методологічного змісту провідних етноутворюючих факторів у контексті соціально-економічних і громадсько-політичних реалій сучасної України й етнічної самоідентифікації особи. Проведений авторкою аналіз підручників і методичних посібників для вчителів і учнів з інтегрованого курсу «Громадянська освіта» доводить, що поняття «етнічна ідентичність», вивчення якої передбачено програмою курсу, не має належного наукового обґрунтування. Це створює суттєві труднощі для вчителя при роз'ясненні, а для учнів — при розумінні питання етнічної ідентифікації. Залишається без відповіді ключове для сучасної молоді питання про те, чи може людина обрати і/або змінити власну етнічність (етнічну ідентичність). У статті докладно, із залученням думок спеціалістів (антропологів, генетиків, культурологів, істориків, етнологів тощо) розкривається сучасне розуміння таких засадничих для етнічної ідентифікації категорій, як етнос, етнічні спільноти, етногенез, нація, етнічність. Чільну увагу приділено тлумаченню конституційних положень щодо категорій «український народ», «українська нація», «етнічні (національні) меншини», «корінні народи». Авторка доводить, що при етнічній ідентифікації важлива роль належить соціальним, культурним, історичним та психологічним факторам (мова, менталітет, звичаї, традиції, виховання тощо). Проте вирішальну роль у процесі етнічної ідентифікації відіграє усвідомлення людиною себе як частини певного етносу (особиста самоідентифікація особи), причому таке становище дає змогу особі самостійно обрати і/або змінювати свою етнічність. Усі теоретичні положення статті підкріплені відповідними прикладами.

Ключові слова: етнос, етнічність, етнічна ідентифікація, дефініція, онтологія.

Постановка проблеми обумовлена природними методичними труднощами запровадження в освітній процес нового інтегрованого курсу «Громадянська освіта». Йдеться про онтологічні підвалини понятійно-категоріального апарату курсу на прикладі визначення дефініції «етнічна ідентичність» при викладанні Теми 1. «Я — людина.

Самоідентифікація» Розділу 1. «Особистість і її ідентичність». Наш досвід переконує, що в учнів виникає багато питань щодо самого терміна й можливості зміни етнічності. Почасти це пов'язано з пануванням у побутовій свідомості ненаукових, пострадянських уявлень, що етнічність дитини жорстко пов'язана з етнічністю батьків.

Не менше питань викликає і наявна в суспільно-політичному дискурсі ієрархія етнічних

спільнот, зокрема категорій «нація» і «народність». Ще за радянських часів повелося казати, наприклад, про те, що в Україні проживають представники «більше 130 націй і народностей». Невідомо, хто із цих 130 етнічних спільнот — нації, а хто — народності. За радянських часів негласно вважали, що «титультні» народи союзних республік (українці, вірмени, грузини тощо) є націями, а народи автономних республік (казанські татари, чеченці тощо) — народностями. Треба врахувати і те, що викладають курс «Громадянська освіта» переважно вчителі-історики. Вони зі студентської лави за своїли (старше покоління безпосередньо, а молодше — за посередництвом кріптомарксистів) й іншу історичну ієрархію етносів: у середні віки сформувалися народності, в часи капіталізму і соціалізму — капіталістичні і соціалістичні нації відповідно.

Нарешті, не менше проблем виникає із застосуванням конституційно закріплених категорій «національні меншини» і «корінні народи». По-перше, якщо є «меншина», то існує і «більшість», тобто порушується рівність громадян. По-друге, в нашому житті деякі політики свідомо маніпулюють ототожненням категорій «мова меншина» й «етнічна меншина». Не менше плутанини виникає при спробі співвіднести категорію «корінний народ» з конкретним етносом, оскільки в міжнародному праві і науковому середовищі із цього приводу існує небачене розмаїття думок.

Важливо розуміти, що ідентифікація учня/учениці з однією з вищезазначених категорій створює для них додаткові специфічні права у сферах мови, культури, іноді релігії (якщо етнос сприймає певну конфесію як етноутворюючий фактор — євреї, вірмени, кримські татари тощо). Щодо корінних народів, то серед більшості істориків існує розуміння того, що під цю категорію підпадають ті народи сучасної України, етнічна батьківщина яких перебуває в міжнародно визнаних кордонах України. Це українці, кримські татари (цей статус закріплено законодавчо), кримські караїми і кримчаки, гагаузи (основний масив історичної Гагаузії розташований у Придніпров'ї) і приазовські греки (історично вони сформувалися як двомовний етнос в Криму і були переселені до Північного Приазов'я за часів Катерини II). Очевидно, що Україна несе відповідальність за збереження усіх цих народів,

а ця відповідальність традиційно реалізується через надання їм додаткових прав і привілеїв.

Отже, з'ясування онтологічних підстав вивчення категорії «етнічна ідентичність» та органічно пов'язаних із нею дефініцій (нація, народність, етнічна меншина, корінний народ тощо) в курсі «Громадянська освіта» є актуальним і практично значимим, оскільки етнічні стосунки пронизують усе життя суспільства (економіку, освіту, релігію, міжнародні відносини тощо) і кожної людини.

Інтегрованому курсу «Громадянська освіта» як новому феномену іманентно притаманні «хвороби» зростання і становлення. А тому питання наукового наповнення його категоріального апарату має принципове значення. У цьому сенсі онтологія як інструмент формалізації знань з того кола наукових дисциплін, на яких базується сучасне уявлення про етнічну ідентифікацію (історію, етнологію, етнопсихологію, історичну географію, історико-порівняльну лінгвістику), є теоретико-методологічним підґрунтям змістовного удосконалення курсу [1, с. 69–71].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Література представлена переважно інструктивними листами МОН України або відділів освіти органів місцевого самоврядування, в яких наголошується на необхідності формування ключових умінь, компетентностей і навичок, звертається увага на електронні ресурси, де розміщені настанови міністерства і зазначені онлайн-ресурси «для вчителів і учнів щодо викладання і вивчення інтегрованого курсу “Громадянська освіта”» [2]. Так, скажімо, у складених методистом відділу освіти та методичного кабінету Миргородської міської ради Полтавської області І. О. Міщенком рекомендаціях зазначено, що «інтегративний курс охоплює філософські, аксіологічні, політичні, правові, економічні, культурологічні, соціально-психологічні знання» [3]. Із цим твердженням можна погодитися до певної міри, оскільки автор перелічує далеко не всі складові курсу. Зокрема, не згадуються етнологія, демографія, релігієзнавство тощо. А найважливіше, що без відповіді залишається питання щодо пошуку відповідних матеріалів вчителем і учнем. Адже рекомендовані посилання на відповідні ресурси або суто формальні, або відсилають читача до пошуку іншої літератури.

І це типова ситуація. Спеціалісти відповідних установ, перш за все обласних інститутів

післядипломної освіти, донині не напрацювали відповідних методичних настанов щодо викладання курсу «Громадянська освіта». Наприклад, у Полтавському обласному інституті післядипломної педагогічної освіти імені М. В. Остроградського з проблеми змісту та методики викладання інтегрованого курсу «Громадянська освіта» не підготовлено жодної публікації [4]. Такий стан речей не дивує, оскільки серед співробітників інституту немає жодного науково-педагогічного працівника, який би був істориком чи філософом. Аналогічна ситуація в Херсонській академії неперервної освіти педагогічних кадрів, де серед «викладачів-предметників» є один історик. І це, на нашу думку, наслідок численних реорганізацій обласних інституцій післядипломної освіти останніх років, коли гуманітарна складова сучасної школи опинилась у підваженому стані. Вчитель історії, громадянської освіти, правознавства (як правило, це одна людина) не має можливості отримати належну фахову підготовку на курсах підвищення кваліфікації з традиційних дисциплін, а з нових і поготів.

З огляду на вищезазначене, закономірно, що на місцях (у районах і закладах середньої освіти) фактично відсутнє методичне (не кажучи вже про наукове) забезпечення нового інтегративного курсу «Громадянська освіта».

Заради справедливості варто сказати, що певні методичні праці є, і вони узагальнюють вже набутий невеликий досвід. Цей досвід, згідно із чинними вимогами викладання, має допомогти вчителю протистояти «схоластичній», «нецікавій» науці і використовувати «цікаві факти з життя». Як наслідок складні питання курсу настільки заплутуються, що губиться вчитель, а учень тим паче.

Візьмемо, наприклад, у край актуальну і доволі складну дефініцію «етнічна ідентичність» (згідно з Програмою курсу «Громадянська освіта» це Розділ 1. Особистість і її ідентичність). Асоціація викладачів історії та суспільних дисциплін пропонує з'ясувати це поняття за допомогою родинного дерева. У ньому вміщено коротенькі характеристики восьми осіб з такими ознаками: етнічність, місце проживання, розмовна, побутова і ділова мови, професія, коло друзів, причому в усіх фігурантів «дерева» ознаки різні. Визначення етнічної (національної) ідентичності відсутнє. Зате присутній інтригуючий заголовок «Ідентичність змінювати (не) можна»

і заклик «Аналізуємо ситуацію». Виникають питання у вчителя і учня: «Яку саме ситуацію? І за якими координатами?». З умовно етнічних маркерів позначено мову (для всіх фігурантів) й етнічність (для кількох) [5]. Власний досвід викладання теми «Я — людина. Самоідентифікація», зокрема сюжету щодо етнічної ідентичності, переконує у необхідності належного науково-методичного обґрунтування понятійно-категоріального апарату курсу «Громадянська освіта». Це значною мірою обумовило появу статті.

Звісно, є кваліфіковані розробки актуальних проблем курсу. Взірцем для вчителів і викладачів у сенсі наукового фундаменту деяких тем курсу може бути праця Н. А. Амелченка «Методичні рекомендації для вчителів загальноосвітньої школи з питань висвітлення тем “Вибірчий процес”, “Політична система в Україні: участь громадян”, “Законодавство для молоді” і “Молодь в урядових програмах” як складової громадянської освіти». Автор послідовно і зважено формулює відповідні постулати з урахуванням новітніх досягнень науки і подає своє бачення. Так, він доволі чітко й однозначно окреслює зміст категорій «громадянська, етнічна та національна ідентичності» і подає можливі методичні прийоми роз'яснення цих дефініцій учням [6, с. 6]. Природно, що інші науковці можуть уважати визначення автора не бездоганними. Та для нас важливо наголосити, що вони, поза всяким сумнівом, є науковими і відповідно формують у вчителів та їхніх учнів наукову, тобто об'єктивну картину світу в царині громадянської освіти.

Надзвичайно змістовним є посібник «Громадянська освіта: теорія і методика навчання», адресований студентам-історикам і слухачам курсів підвищення кваліфікації. Він містить теоретичні і практичні аспекти курсу, докладно розкриває методичні аспекти викладання наукових понять [7, с. 118–125].

Як ілюстративний і додатковий матеріал учителям і почасті учням (доцільність визначає учитель) будуть корисні сайти і блоги деяких вчителів-практиків. Скажімо, викладач кафедри суспільствознавчої освіти Комунального закладу Львівської обласної ради «Львівський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти», історик за фахом Ігор Гусаков розміщує низку авторських матеріалів, ретельно складену відповідну електронну базу даних із відомостями щодо

електронних версій підручників, навчальної літератури, методичних рекомендацій тощо [8].

Підбиваючи підсумки огляду літератури, зазначимо, що загалом методика викладання інтегрованого курсу «Громадянська освіта» отримала певне висвітлення. Водночас низка аспектів і сюжетів потребують більшої уваги, причому йдеться насамперед про подолання побутового й утвердження наукового погляду на ключові поняття курсу. До таких сюжетів належить поняття етнічності, чому й буде присвячено статтю.

Окреслення нерозв'язаних проблем, які висвітлюються у статті, пов'язане з аналізом відповідних сюжетів у трьох підручниках з інтегрованого курсу «Громадянська освіта», рекомендованих МОН України для використання під час здобуття загальної середньої освіти — усі вони видані за державний кошт і є найбільш поширеними. Це підручники «Громадянська освіта. Інтегрований курс, рівень стандарту» авторства І. Васильківа, В. Кравчук, О. Сливки, І. Танчина, Ю. Тимошенко і Л. Хлиповки [9], «Громадянська освіта (інтегрований курс, рівень стандарту): підручник для 10 класу» авторства О. Гісема і О. Мартинюка [10] і відповідний підручник Т. Бакки, Л. Марголіної і Т. Мелещенко [11].

В усіх трьох підручниках згадується як окремий вид ідентифікації людини «етнічна ідентифікація», але відсутнє визначення, детермінація цієї категорії, можливості зміни людиною своєї етнічної ідентичності, наявності в суспільстві космополітів (осіб, індивідуальних щодо своєї етнічності), характеристика стану етнічної ідентичності в сучасній Україні тощо. Отже, учням не дається і визначення базових категорій із цієї проблеми, передусім таких, як «етнос» і «етнічність». Необхідність доповнення розгляду теми курсу «Я — людина. Самоідентифікація» відповідним сюжетом окреслила коло проблем нашої розвідки.

Мета і цілі статті ґрунтуються на кількох постулатах. Першим є проблема відсутності в підручниках для учнів і методичних посібниках для вчителів наукового категоріального апарату для коректного визначення учнями своєї етнічної ідентифікації. По-друге, авторка виходила з власного досвіду викладання інтегрованого курсу «Громадянська освіта» і досвіду колег, зважала на проблеми, які при цьому виникали. Нарешті, у пригоді став набутий досвід викладання у 2002–2005 рр. інтегрованого курсу «Основи

демократії», який був аналогом «Громадянської освіти», але для студентів закладів вищої освіти.

Мета статті — аналіз онтологічного інструментарію розуміння учнями дефініції «етнічна ідентичність». Відповідно, цілями є виклад теоретико-методологічного змісту провідних етноутворюючих факторів у контексті соціально-економічних і громадсько-політичних реалій сучасної України.

Виклад основного матеріалу дослідження варто розпочати з аналізу змісту визначальної для нашої розвідки категорії «етнос». У сучасній науці етносом прийнято вважати сталу групу людей, що склалася історично й усвідомлює свою єдність, незважаючи на економічний, соціальний, релігійний тощо поділ, тобто попри інші ідентичності, зазначені в рамках курсу «Громадянська освіта» [12, с. 65].

Найбільш складним є розуміння вчителями й учнями сутності етносу і, відповідно, етномаркувальних ознак. Сучасна етнологія ніби подолала примордіалістські тлумачення, за якими етнос є різновидом людської популяції, тобто визнається первинність біологічних факторів («етнічна кров, кров батьків» тощо), і етнос характеризується антропологічними ознаками: колір шкіри, волосся, очей, форма голови, морфологія тіла і т. п. Вивченням цих ознак займається наука антропология. Проте час від часу таке соціал-дарвіністське розуміння етнічності підживлюється фейками на кшталт «теорій» пасіонарності Л. Гумільова, трипільським етногенетичним міфом чи спекуляціями на генному коді народів. Генофонд будь-якого народу визначає його біологічну складову, ДНК характеризує етнос як популяцію. Можна порівняти цю популяцію з трісочкою, яку несе річка історії, і, відповідно, етнічні ознаки залежать від того, куди цю трісочку занесе. До того ж будь-який етнос генетично неоднорідний. Нещодавно проведено дослідження ДНК останків близько 400 вікінгів довело, що серед цієї етнічної спільноти були скандинави, кельти, слов'яни тощо.

Не знаходить підтвердження концепція інструменталізму, прихильники якої намагаються визначити набір універсальних ознак етносу: мову, культуру, походження, спільну територію, життєвий устрій, спільні самосвідомість і стереотипи поведінки.

Найбільш адекватно аналізує складний феномен етносу конструктивістська теорія. Згідно

з нею, етнос — це етносоціальний феномен, формування якого є історичним процесом самоорганізації певної територіальної спільноти, в якому діють об'єктивні і суб'єктивні (харизматичні особи чи група осіб) фактори. У процесі формування етнос набуває визначальних ознак, які можуть підтримувати його існування або ні, і тоді етнос зникає. Формування етносу передбачає участь у цьому процесі порівняно значної кількості людей, які проживають на певній території (для сформованого етносу ця умова не є обов'язковою), усвідомлюють свою єдність, спільність інтересів та відмінність від інших спільностей.

Наголосимо, що розуміння своєї інакшості лежить в основі будь-якого виду соціальної ідентифікації, в тому числі й етнічної. Скажімо, українець має чітко усвідомлювати зміст своєї відмінності порівняно з поляком, угорцем, росіянином. Для підтримання існування етносу потрібна певна етнокультурна стабільність, включно з мовою, особливостями психіки, менталітету, світоглядними позиціями тощо.

Поступ етносу чи етоногенез є невинним і продовжується доти, доки існує етнос. Етнічні традиції постійно змінюються, що чітко видно на прикладі такої консервативної складової, як етнічна кухня. Водночас у кожний період існує стійкий набір етнічних традицій, який поряд з етнічною культурою, світоглядом, самоідентифікацією підтримує існування етносу.

Складним є питання щодо ролі церкви в етоногенезі. Очевидно, що вона може служити етоноутворюючим фактором. До прикладу, єдине етнічне утворення балканських сербів (сорбів) залежно від конфесії поділилося на православних сербів, католиків-хорватів, мусульман-босняків. Вагому, якщо не вирішальну, роль у збереженні етносу церква відіграла в історії євреїв, вірмен, етнічній самоідентичності українців США і Канади в перші роки утворення відповідних діаспор.

Треба чітко пояснити учням, що час існування етносу обмежений лише його здатністю виживати у складних умовах, переживати кризи, які були у всіх етносів. У несприятливих умовах деякі етноси змогли зберегти культурно-поведінкові традиції і буквально відродитися, як фенікс із попелу — згадаймо євреїв, валлійців, бретонців, приазовських (маріупольських) греків тощо. Так і українці після русифікації в умовах російської та радянської імперій зуміли зберегти етнічні основи і відродитися до нового життя.

Відродження 1917–1920 рр. закінчилося поразкою, але на руїнах СРСР відродилася (саме відродилася, а не виникла) незалежна Україна.

Щодо етоногенезу українців, то цей процес в літературі не отримав однозначної оцінки. Очевидно, що індикаторами згаданого феномену слід уважати самосвідомість, самоназву, мову, боротьбу за національні інтереси. Згідно зі спеціальними дослідженнями істориків, український етнос сформувався в XVI–XVII ст., у часи козаччини, наступу католицизму на православ'я і національно-визвольної війни під проводом Б. Хмельницького. Модерна українська нація починає формуватись у другій половині XIX ст., в часи індустріальної модернізації. Чи завершився цей процес? Чіткої відповіді немає, але критерієм сформованості модерного українського етносу буде входження в євроатлантичну спільноту, побудова демократичної соціальної правової держави при збереженні етнічних традицій, мови і культури.

Етнічність — термін, який відтворює якісні характеристики особи щодо належності до певного етносу. Вирішальне значення має етнічна самоідентифікація, притаманна 2/3 людства (решта — космополіти). Цей суб'єктивний чинник має вирішальне значення у справі етнічної належності, хоча він ґрунтується на цілком реальних і об'єктивних речах: походженні, побуті, культурі, мові, традиціях, моделях поведінки, інтересах тощо. Однак ці об'єктивні передумови діють не автоматично, а через свідомість людини, її життєвий досвід, обставини існування. У цьому сенсі можна навести учням два приклади: один із синів Тараса Бульби став українцем, патріотом, а другий — поляком і зрадником; Дж. Вашингтон першу половину життя був англійцем, другу — американцем, причому змінилися лише його корінні інтереси і самоусвідомлення. Усі інші ознаки — мова, побут, культура тощо — залишилися незмінними. Отже, людина може змінити свою етнічну ідентичність.

Такі метаморфози можуть бути і з етносами, які через економічні чи політичні чинники усвідомлюють свої нові інтереси і починають асоціювати себе з новим етносом. Це мало місце в історії народів Північної і Південної Америки, Австралії та інших колишніх колоній. Щось подібне відбувається нині з українцями — менша частина наших співвітчизників продовжують асоціювати себе з радянським народом (насправді

«руським миром») як макроетнічною спільнотою, а більшість українців усвідомлюють свою окремішність та етнічну ідентичність.

Етнічність є складним феноменом, і в ній розрізняють т. зв. вертикальну етнічність (структурування, скажімо, французів чи українців за локальним, регіональним, державним чи національним, європейським і міжнародним рівнями), віртуальну, домінуючу, модерну, політизовану, ситуативну, подвійну і т. д. У сучасному світі відсутній жорсткий детермінізм етнічної ідентифікації. У деяких регіонах українцям притаманна подвійна етнічна ідентичність — одна особа водночас може бути лемком, поліщуком, галичанином тощо і українцем. Це цілком природне явище, якщо регіональні чи етнографічні особливості не вважати абсолютним бар'єром для взаємодії з іншими українцями.

Важливо донести той факт, що свідомий вибір етнічності передбачає певну модель поведінки у сфері культури, патріотизму, відповідальності.

Щодо терміна «національність» зазначимо таке: у світовій практиці під цим поняттям розуміється громадянство певної країни. Інакше кажучи, націю (інколи кажуть: політичну чи громадянську націю) творить держава. Саме таке розуміння української нації як нації-держави, політичної чи, точніше, громадянської нації, зафіксоване в преамбулі Конституції України. Тобто політична (громадянська) українська нація є сукупністю всіх громадян України, незалежно від етнічного походження, мовної або конфесійної належності. Утворення політичної української нації є наслідком відновлення суверенітету і незалежності України.

Висновки. У навчальній і навчально-методичній літературі з інтегрованого курсу «Громадянська освіта» не надається достатньої уваги онтологічним підвалинам вивчення етнічної ідентичності, передусім категоріального апарату. Це потребує доопрацювання з огляду на складність і неоднозначність понять етнології, наявність дискусійних проблем, а подекуди високу ступінь їх політизації. До того ж значна частина вчителів не отримала комплексної підготовки з проблем етнології на студентській лаві, оскільки проблеми етносу, етнічності, нації фрагментарно розкидані по різних вузівських курсах: антропології, етнології, політології, історичній географії і т. д. Слід зважити й на те, що

вчителі стикаються з подібними проблемами, викладаючи значну кількість інших аспектів курсу «Громадянська освіта», причому вони стосуються низки соціальних дисциплін: економіки, різних галузей права, соціології, філософії тощо. Очевидно, що вчитель-практик фізично не може опанувати такий великий обсяг інформації.

Власний досвід доводить, що викладання курсу дається нелегко, вимагає значної роботи як з фундаментальними працями, так і з різноманітною науковою періодикою, Інтернетом, ЗМІ. Авторці в цій справі допомагає практика викладання низки історичних і правознавчих дисциплін, політології, соціології, інтегрованого курсу «Основи демократії» у вищій школі.

Звернімо увагу й на те, що в царині громадянської освіти існує багато пасток, значну частину яких вчителі, як правило, не відчують. Скажімо, донині в різний спосіб і в різних джерелах, у тому числі в науковій і навчальній літературі, «протягується» позитивістське, неомарксистське і великодержавне тлумачення сутності категорій «етнос», «нація», «народність».

Виклад основного матеріалу дослідження доводить, що ключовими поняттями у процесі вивчення етнічної ідентичності є етнос і етнічність. Найважливішим елементом обох категорій є самоідентифікація людини в етнічній сфері — в першому випадку, щодо етносу, йдеться про самоідентифікацію у статично вагомих величинах, а у випадку з етнічністю самоідентифікація стосується кожної окремої особи. Зрозуміло, що ця самоідентифікація виникає не на порожньому місці, вона обумовлена низкою об'єктивних і суб'єктивних факторів (походження, середовище, мова, культура, компліментарність до певного етносу тощо). Хоча можливі випадки, коли одна ознака стає вирішальною в етнічній ідентичності. Скажімо, відомий журналіст В. Портніков стверджує, що українцем його робить лише почуття справедливості.

Звичайно, людина може змінити свою етнічну ідентичність. Учням можна навести приклади батька поета Максима Рильського Тадея (Тадеуша) Рильського, історика Володимира Антоновича, політолога В'ячеслава Липинського тощо. Проте це дуже серйозний крок, і для зміни етнічної ідентичності мають бути вагомі підстави, бо інакше це буде рейкова ідентичність.

Учителям важливо розуміти, що найближчим часом гострота етнічних проблем в Україні

нікуди не зникне, й, обговорюючи на уроках питання етнічної ідентичності, варто зважати на особливості ситуації у світі, Україні, регіоні, місті, селі, закладі освіти. Зрозуміло, що при цьому треба бути виваженим, коректним, враховувати етнічні почуття вихованців.

Пропозиції щодо опанування онтологічними підвалинами курсу. По-перше, має бути забезпечений належний науковий супровід викладання курсу «Громадянська освіта». Йдеться про підготовку адаптованого до рівня і потреб учителя викладу новітніх наукових поглядів щодо основних складових курсу. По-друге, треба долучити до експертизи навчальних і навчально-методичних видань науковців відповідних галузей знань для мінімізації недоречності в категоріально-понятійному апараті курсу. Адже в ідеалі шкільний підручник мають готувати разом вчитель-методист і науковець-спеціаліст. По-третє, можливо, є сенс запровадити в ЗВО підготовку студентів зі спеціальності «Історія (право, економіка) та суспільствознавство», а для вчителів організувати спеціальні курси, семінари, тренінги з теорії і методики громадянської освіти.

Список використаних джерел

1. Орлов О. В. Онтологія як інструмент удосконалення категоріального апарату науки «державне управління». *Актуальні проблеми державного управління*. 2020. № 1. С. 68–71.
2. Методичні рекомендації про викладання предмета «Громадянська освіта» у 2020/2021 навчальному році. Додаток до листа Міністерства освіти і науки України від 11.08.2020 № 1/9-430. URL: schoolife.org.ua/metodychni-rekomendatsiyi-pro-vykladannya-predmeta-gromadyanska-osviya-u-2020-2021-navchalnomu-rotsi (дата звернення: 16.10.2020).
3. Міщенко І. О. Методичні рекомендації щодо особливостей викладання історії, правознавства, громадянської освіти у 2020–2021 навчальному році. Відділ освіти та методичний кабінет Миргородської міської ради [Полтавської області]. URL: http://mirgorod-gorono.at.ua/publ/metodob_39_ednannja_vchiteliv/historylaw/metodychni_rekomendaciji_shhodo_osoblivostej_vikladannja_istoriji_praznavstva_gromadjanskoji_osviti_u_2020_2021_navchalnomu_roci/28-1-0-917 (дата звернення: 16.10.2020).

4. Полтавський обласний інститут післядипломної освіти педагогічної освіти імені М. В. Остроградського. Друкована продукція. URL: poipro.pl.ua/nml/drukovana_produkcija-pdf (дата звернення: 16.10.2020).
5. Громадянська освіта. 3D Демократії: думаємо, дбаємо, діємо : методичний посібник до курсу громадянської освіти для 10-го класу закладів загальної середньої освіти: в 7-ми частинах / П. Вербицька, О. Волошенко, Г. Горленко та ін. Особистість та її ідентичність: част. 1. Вид. друге, доп. Львів : Манускрипт, 2019. 44 с.
6. Амелюченко Н. А. Методичні рекомендації для вчителів загальноосвітньої школи з питань висвітлення тем (модулів) «Вибірчий процес», «Політична система в Україні: участь громадян», «Законодавство для молоді» і «Молодь в урядових програмах» як складових громадянської освіти. Київ, 2017. 88 с.
7. Громадянська освіта: теорія і методика навчання : навч. посіб. для студентів вузів. Київ : ЕТНА-1, 2008. 174 с.
8. Блог Ігоря Гусакова. URL: <http://igorgusakov.blogspot.com/> (дата звернення: 16.10.2020).
9. Громадянська освіта. Інтегрований курс, рівень стандарту : підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти / І. Д. Васильків, В. М. Кравчук, О. А. Сливка, І. З. Танчин та ін. Тернопіль : Астон, 2018. 256 с.
10. Гісем О. О., Мартинюк О. О. Громадянська освіта (інтегрований курс, рівень стандарту) : підручник для 10 кл. закладів загальної середньої освіти. Харків : Ранок, 2018. 192 с.
11. Бакка Т. В., Марголіна Л. В., Мелешченко Т. В. Інтегрований курс «Громадянська освіта» (рівень стандарту) : підручник для 10 кл. закладів загальної середньої освіти. Київ : УОЦВ «Оріон», 2018. 240 с.
12. Павленко Ю. В. Етнос. *Енциклопедія історії України*. Т. 3. Київ : Наук. думка, 2005. С. 65–66.

References

1. Orlov, O. V. (2020). Ontology as a tool for improving the categorical apparatus of science “public administration”. *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia*, (1), 68–71 [in Ukrainian].
2. Methodical recommendations on teaching the subject “Civic Education” in the 2020/2021 academic year. Appendix to the letter of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated 11.08.2020 № 1 / 9-430. (2020). Retrieved from : schoolife.org.ua/metodychni-rekomendatsiyi-pro-vykladannya-predmeta-gromadyanska-osviya-u-2020-2021-navchalnomu-rotsi [in Ukrainian].

3. Mishchenko, I. O. (2020). *Methodical recommendations on the peculiarities of teaching history, jurisprudence, civic education in the 2020–2021 academic year. Department of Education and Methodical Office of Myrhorod City Council [Poltava Region]*. Retrieved from : http://mirgorod-gorono.at.ua/publ/metodob_39_ednannja_vchiteliv/historylaw/metodichni_rekomendaciji_shhodo_osoblivostej_vikladannja_istoriji_pravoznavstva_gromadjanskoji_osviti_u_2020_2021_navchalnomu_roci/28-1-0-917 [in Ukrainian].
4. *Poltava Regional Institute of Postgraduate Education of Pedagogical Education named after M.V. Ostrogradsky. Printed products.* (n.d.). Retrieved from : <http://poippo.pl.ua/nml/drukovana-produktsiia-poippo-pdf> [in Ukrainian].
5. Verbytska, P., Volosheniuk, O., Horlenko, H. (2019). *Civil education. 3D Democracies: we think, we care, we act: a methodical manual for the course of civic education for the 10th grade of general secondary education (Parts 1–7)*, 1. Lviv : Manuscript [in Ukrainian].
6. Amelchenko, N. A. (2017). *Methodical recommendations for secondary school teachers on coverage of topics (modules) “Electoral process”, “Political system in Ukraine: citizen participation”, “Legislation for youth” and “Youth in government programs” as components of civic education.* Kyiv [in Ukrainian].
7. *Civic education: theory and methods of teaching* (2008). Kyiv : ETNA-1 [in Ukrainian].
8. *Igor Gusakov’s blog.* Retrieved from : <http://igorgusakov.blogspot.com/> [in Ukrainian].
9. Vasykiv, I. D., Kravchuk, V. M., Slyvka, O. A., Tanchyn, I. Z. et al. *Civil education. Integrated course, standard level: a textbook for the 10th grade of general secondary education.* (2018). Ternopil : Aston [in Ukrainian].
10. Hisem, O. O., Martyniuk, O. O. (2018). *Civic education (integrated course, standard level): a textbook for 10 classes general secondary education institutions.* Kharkiv : Ranok [in Ukrainian].
11. Bakka, T. V., Marholina, L. V., Meleshchenko, T. V. (2018). *Integrated course “Civic Education” (standard level): a textbook for 10 classes general secondary education institutions.* Kyiv : Ukrainian Educational Publishing Center “ORION” [in Ukrainian].
12. Pavlenko, Yu. V. (2005). *Ethnos.* In *Entsyklopediia istorii Ukrainy* (Vol. 3, pp. 65–66). Kyiv : Nauk. dumka [in Ukrainian].

L. A. Savenok

ONTOLOGICAL FOUNDATIONS OF THE STUDY OF THE CATEGORY “ETHNIC IDENTITY” IN THE INTEGRATED COURSE “CIVIC EDUCATION”

Abstract. *The article aims to analyze the ontological tools which students use to understand the definition of the concept of ethnic identity. Accordingly, the objectives of the survey are to study the theoretical and methodological content of the leading ethnic-forming factors in the context of socio-economic and socio-political realities of modern Ukraine and ethnic identity. The author’s analysis of textbooks and manuals for teachers and students of the integrated course “Civic Education” proves that the concept of “ethnic identity”, the study of which is provided by the course program, has no proper scientific justification. Such a situation creates significant difficulties for the teacher in explaining and for students in understanding the issue of ethnic identification. The critical question for modern youth is whether a person can choose and/or change their ethnicity (ethnic identity). The article details a modern understanding of such basic categories for ethnic identification as ethnicity, ethnic communities, ethnogenesis, nation, ethnicity with the involvement of experts (anthropologists, geneticists, culture managers, historians, ethnologists, etc.). Particular attention is paid to the interpretation of constitutional provisions regarding the categories of Ukrainian people, Ukrainian nation, ethnic (national) minorities, indigenous peoples. The author argues that social, cultural, historical and psychological factors (language, mentality, customs, traditions, upbringing, etc.) play an essential role in ethnic identification. However, a crucial role in the process of ethnic identification is played by a person’s awareness of himself as part of a particular ethnic group (personal self-identification), and this situation allows a person to choose and/or change their ethnicity. Relevant examples support all theoretical provisions of the article.*

Keywords: *ethnos, ethnicity, ethnic identification, definition, ontology.*

Л. А. Савенок

**ОНТОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИЗУЧЕНИЯ КАТЕГОРИИ «ЭТНИЧЕСКАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ»
В ИНТЕГРАЦИОННОМ КУРСЕ «ГРАЖДАНСКОЕ ОБРАЗОВАНИЕ»**

Аннотация. Статья посвящена анализу онтологического инструментария понимания учениками дефиниции «этническая идентичность». Соответственно, целью исследования является изучение теоретико-методологического содержания основных факторов формирования этноса в контексте социально-экономических и общественно-политических реалий современной Украины и составляющих этнической самоидентификации личности. Проведенное автором исследование учебников и методических пособий по изучению курса свидетельствует, что содержание дефиниции «этническая идентичность» научно и методически должным образом не обосновано, несмотря на то, что ее изучение предусмотрено программой курса. Это создает существенные трудности для учителей при объяснении, а для учеников при усвоении вопроса этнической идентификации. Остается без адекватного ответа ключевой для современной молодежи вопрос о том, может ли человек выбрать и/или изменить собственную этническую (этническую идентичность). В статье подробно, с учетом мнений специалистов (антропологов, генетиков, культурологов, историков, этнологов и т. д.) раскрывается современное понимание таких определяющих для этнической идентичности понятий, как этнос, этнические общности, этногенез, нация, этничность. Значительное внимание уделяется сущности конституционных категорий «украинский народ», «украинская нация», «этнические (национальные) меньшинства», «коренные народы». Автор подчеркивает, что при этнической идентификации важную роль играют социальные, культурные, исторические и социально-психологические факторы (ментальность, жизненный уклад, традиции, воспитание и др.). Но решающая роль в процессе этнической идентификации принадлежит личной самоидентификации, причем такое положение вещей позволяет человеку (личности) самостоятельно выбирать и/или изменять свою этничность (национальность). Все теоретические выкладки статьи подкреплены соответствующими фактами.

Ключевые слова: этнос, этничность, этническая идентификация, дефиниция, онтология.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРА

Савенок Людмила Андріївна — канд. іст. наук, доцентка, Херсонський політехнічний фаховий коледж Одеського національного політехнічного університету, м. Херсон, Україна, Ludmilasavenok@gmail.com; ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-1055-941X>

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Savenok L. A. — PhD in History, Associate Professor, Kherson Polytechnic Professional College of Odessa National Polytechnic University, Kherson, Ukraine, Ludmilasavenok@gmail.com; ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-1055-941X>

ИНФОРМАЦИЯ ОБ АВТОРЕ

Савенок Л. А. — канд. ист. наук, доцент, Херсонский политехнический профессиональный колледж Одесского национального политехнического университета, г. Херсон, Украина, Ludmilasavenok@gmail.com; ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-1055-941X>

Стаття надійшла до редакції / Received 07.11.2020